

KİTAP TANITIMI

Mustafa GÜNDÜZ, *Maâriften Eğitime: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm*, 627 sayfa, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, Şubat 2016, ISBN: 978-605-9328-02-9

Gülşen SAYIN*

Prof. Dr. Mustafa Gündüz'ün kaleminden çıkan *Maâriften Eğitime* başlıklı kitap, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar eğitim alanındaki değişim ve dönüşümleri çok yönlü bir şekilde, eğitim alanında çalışan araştırmacılara aktarmaktadır. Türk Eğitim Tarihi ve Eğitim Sosyolojisi alanlarına önemli eserler kazandıran yazar, bu eserinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar eğitim alanında yaşanan gelişmeleri kronolojik sırasıyla ele almış ve olaylar arasındaki bağlantıları göstererek yalın bir anlatım tercih etmiştir. Kitabın ana konusunu Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar eğitim alanında yaşanan değişimler ve bu değişimlerin dayandığı felsefi temeller oluşturmaktadır. Akademik bir çalışma özelliği taşıyan eserin yalın anlatımı kitabı anlaşılır ve akıcı kılmıştır. Bu anlamda kitabın sadece akademik alanda çalışan araştırmacılara değil, Türk eğitim tarihinin hangi evrelerden geçtiğini merak eden kitlelere de hitap ettiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem eğitim anlayışının tekâmül evresinde ortaya çıkan sosyokültürel yapı, yeni eğitim modelleri geliştirme ve bunlara adapte olma aşamasındadır. Bu süreçte belirleyici unsur ise eğitim olarak görülmüştür. Baş döndürücü bir hızla değişen dünyada, Osmanlı Devleti bir taraftan varlığını sürdürme çabası içinde olmuş, bir taraftan da bu hıza ayak uydurabilmek için "Nasıl bir eğitim?" sorusuna cevap aramıştır. Gündüz'ün eseri, işte bu arayışı konu edinir. Eser; "Eğitim ve Modernleşme

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Üzerine, Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi, II. Meşrutiyet Dönemi, Cumhuriyet Dönemi” başlıklarıyla dört ana bölümden müteşekkildir.

Maariften eğitime geçişin en temel basamağında yer alan modern eğitimin doğuşu, Osmanlı’da kültürel unsurların da eklenerek devam ettiği klasik İslam eğitimi ile Batı merkezli eğitimin mukayesesi ile izaha kavuşturulmuştur. Bu kapsamda, evrenselliği yakalama hedefinde olan ve standart bir kalıp haline getirilme evresinde olan eğitim anlayışının, yeni devlet düzenleri ile birlikte yayılışı Osmanlı Devleti içinde bir paradoks halini alır. Eğitim ve modernleşme bağlamında, model olarak görülen Batı merkezli modern eğitimin dayandığı paradigma eserin ilk bölümünde irdelenmiştir. Eğitimde geleneğin entelektüel bir kitle yaratmada etkileri bu bağlamda tartışılmış ve mevcut eğitimin kültürel kodlarımızdan yani millilikten uzak bir seyrinde yol alması öykünme ile birlikte gelişen bir modernleşme izlenimi vermektedir. Gündüz’e göre bir geçiş evresi olarak ele alabileceğimiz bu dönemde; eğitim, kültür ve entelektüel birikim namına kaybettiklerimiz olduğu gibi elbette kazandıklarımız da olmuştur. Bu anlamda 150 yıllık bir arayışta gelinen noktada, kendi kültüründen uzaklaşmış ve Batı’ya öykünmenin getirdiği anlayış ile Batı kültürünün kendi toplumuna özgü geliştirdiği eğitim alanındaki kavramların Türk eğitim sistemine geçişi, adapte edilme çabaları eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Gündüz, sosyokültürel yapıyla olan uyumsuzluğu yönüyle Batı’ya dair bu bakış açısının olumsuz yönlerini ilk bölümde sıkça hatırlatır.

“Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi” bölümünde, II. Abdülhamid dönemi eğitimi üzerine Türkiye’de yapılan araştırmalarla, yabancı dillerde yayımlanmış ve Türkçeye tercüme edilmiş araştırmaların alana getirdiği paradigmatik yaklaşım ve yenilikler bu bölüme konu edilmiştir. “II. Abdülhamid Dönemi Eğitim ve İdeolojisi Üzerine Araştırmalar” başlığı altında II. Abdülhamid dönemine dair Osmanlı eğitim anlayışını içeren yurtçinde ve yurtdışında hazırlanmış olan tezlerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Örneğin eserde, Selçuk Akşin Somel’in, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, *İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin* başlıklı doktora çalışması ile Emine Ö. Evered’e ait olan *Empire and Education, Under the Ottomans: Politics, Reform and Resistance From the Tanzimat to the Young Turks* adlı doktora çalışmaları, oldukça detaylı bir şekilde incelenmiştir. Gündüz, bu evre içinde yaşanan gelişmelerin, dönemi inceleyen bazı araştırmalarda objektif olarak ele

alınmadığına dikkat çekmektedir. Modernleşmenin ruhunda olan temel sa-
iklerin varlığı, Osmanlı eğitim modernleşmesi ile Fransa, Rusya ve Ja-
ponya'daki eğitim modernleşmesi arasındaki ortak noktaları görünür kılmış-
tır. Bu ortak noktada, modernleşmede en etkili unsur olarak eğitimin bu ül-
keler tarafından yoğun olarak kullanıldıkları bilgisi, kitabın önemli bir iddi-
ası olan eğitim unsurunun değişimin önemli bir basamağı olduğu tezini doğ-
rulayıcı niteliktedir. Bu bilgiler okuyucu zihnini, kitabın içerisinde de eğitime
ilişkin görüşlerine sıkça atıfta bulunulan Ziya Gökalp'in eğitimin *Talim ve
Terbiye* ayrımında izah getirdiği eğitimin araçsal ve anlamsal hedeflerine gö-
türmektedir.

Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi, dönemin entelektüel birikimi pa-
ralelinde şekillenen eğitimin hızlı dönüşümü bağlamında ele alınırken bu
düzlemde sarf edilen çaba dönüşümün dayandığı paradigma ile birlikte an-
latılmıştır. Bu zaman diliminde ortaya konulan entelektüel birikim ve üreti-
len teoriler dikkate değer niteliktedir. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı
aydınları, tebaaya uygun özgün eğitim kurumu modelleri üretebilmeyi ba-
şarmıştır. Ancak kitabın ilerleyen bölümlerinde bu özgün eğitim kurumları,
istikrarsız ve devamlılığı olmaması eleştirisi ile tekrar karşımıza çıkmaktadır.
Bu noktada kitap, Türk eğitim tarihinde bir paradigmanın ve eğitim felsefe-
sinin gelişip gelişmediği soru ve sorunuyla devam etmektedir. II. Abdülha-
mid döneminde devletin kurtarılması namına verilen mücadelede eğitim un-
suru oldukça mühim görülmüştür. Bu minvalde atılan adımlarda eğitimi ge-
lişen ve değişen dünya ile paralel hale getirme çabaları, II. Abdülhamid devri
eğitiminin temel karakteristiği haline gelmiştir. Eğitim alanında II. Abdülha-
mid döneminde açılan okulların, muazzam desteklerle büyüyen misyoner
okullarının karşısında verdiği mücadele göze çarpmaktadır. Dönemin ruhu
olan milliyetçiliği mevzubahis eğitim kurumlarından uzak tutmak için bu za-
man diliminde dönemin aydınları tarafından Osmanlı halkları bir üst kim-
likte birleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreç endoktriner eğitim sistemiyle güç-
lendirilmek istenmiştir. Modern dünyada eğitimin toplumsal ve kültürel fa-
aliyetlerin temel unsuru olması hasebiyle Osmanlı Devleti'nin de modern-
leşme sürecinde eğitim konusunda yeni adımlar atması tedrici bir durum ol-
muştur.

II. Abdülhamid döneminde ülkenin içinden ve dışından kaynaklanan
sorunlar ön plandadır; eğitim de bu sorunlardan uzak kalamamıştır. Eği-
timde karşılaşılan güçlükler yalnızca modern dünyanın gereklerine uygun

ve aynı zamanda da toplumun kendi yapısıyla ters düşmeyecek modelde yeni okullar açmak zorunluluğu olmamıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için finansman desteği bulmak da başlı başına temel bir sorun olarak dönemin aydın ve yöneticilerinin aşmak zorunda oldukları bir güçlük olarak görülmektedir. Bu konuda devletin ilk etapta bunu bir yük olarak gördüğü ve eğitime yeterli finansı sağlama konusunda gönülsüz olduğu ayrılan bütçeden anlaşılabilir. Bu anlamda kitapta, klasik dönem Osmanlı eğitim teşkilatlanmasında eğitim kurumlarının malî sorunlarına çözüm olan vakıf ve buna bağlı eğitim kurumlarının yenilenmeye tabi tutulmaması, etkileri günümüze de akseden Türk eğitim tarihi ve İslam eğitim geleneğinin kırılmış eksik halkasıdır ve bu durum kitapta da ele alınmıştır. Bu bağlamda eğitimdeki, dönemin finansal problemleri göz önünde bulundurulduğunda Batı merkezli eğitim sistemine adapte olmak, Osmanlı Devleti için pahalıya mal olmuştur.

II. Abdülhamid'in yaptığı yenilikler ve eğitimde reformist adımlar atılması oldukça birikimli bir aydın grubunun desteği ile hayat bulmuştur. Kitapta bu aydın grubunun eserleri ve hayatlarına ilişkin bilgileri bulmak mümkündür. II. Abdülhamid'in çevresinde bu entelektüeller Namık Kemal, Cemaledin Efgani, Ahmed Cevdet Paşa, Ebû'l-Hüdâ es-Seyyadi, Ahmed Mithat gibi önemli isimlerdir. Bu isimler, farklı alanlarda II. Abdülhamid'e danışmanlık yapmışlardır. Bu farklı alanların sorunlarının temelinde eğitimin bulunduğu dair hemfikir olunduğu eserden anlaşılmaktadır. Bu noktada, bu aydınlar, her ne kadar farklı alanlarda uzman olsalar da istenilen yere ulaşmak için eğitimi en etkin araç görmüşler; eğitim konusunda reformist bir yol izlenmesinde oldukça etkili olmuşlardır. Gündüz, eğitim konusunda en etkili isim olarak Said Paşa'ya ve onun hazırladığı layihalara dikkat çekmiştir. Said Paşa, devletin uyguladığı eğitim sistemi ile ilgili oldukça önemli ve II. Abdülhamid üzerinde etkili olan layihalar hazırlayarak eğitimin şekillenmesinde başat rol oynamıştır.

Eğitimin pratiğinde önemli bir etken olan ödül ve ceza sistemi, son dönem Osmanlı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaleme alınan ve bu dönemlerdeki mevcut sosyal hayatı konu edinen edebî eserler üzerinden okumalar yapılarak incelenmiştir. Sonrasında ise son dönem Osmanlı eğitim sistemi içerisinde kendine yer bulan engelli bireylerin eğitimleri ve bu grup için açılan eğitim kurumları siyasî fonksiyonları da göz ardı edilmeden değerlendirilmiştir. Bu okulların bazılarının misyoner okulu şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu

okullara ilişkin olarak özellikle Malatya Körler Okulu örneğinde görüldüğü gibi, Ermeni nüfusun yoğun bir şekilde yaşadığı bölgelerde tahrik edici ve örgütlenme amaçlı kullanıldığı iddiası önemli bir veri olarak kitapta yer almaktadır.

II. Abdülhamid dönemine dair eğitim sistemini etkileyen bir başka gelişme, II. Abdülhamid tarafından yurtdışına eğitim amacıyla gönderilen öğrencilere ilişkindir. Bu öğrencilerin daha çok Avrupa ülkelerine gönderilmiş olması bu zaman diliminde yaşanan değişim ve dönüşümün Avrupa merkezli olduğunu ve eğitim sisteminde yenilikçi bir eğitim anlayışının benimsendiğini gösterir. Son dönem Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi eğitim anlayış ve sistemine etki eden önemli bir unsur olarak yurtdışına gönderilen öğrenciler, kitapta ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Genel eğitime dair daha çok olumlu gelişmelerin olduğu II. Abdülhamid dönemi için, din eğitimi açısından aynı düzeyde gelişmelerin var olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu durum, kitapta Fransız müsteşriklerin eserlerinden yola çıkılarak izaha kavuşturulmuştur. II. Abdülhamid'in, din eğitiminde ilginç bir yol izlediği, din adamlarına güvenmeyerek yönetimden uzak tuttuğu, bu yüzden de yeni eğitim kurumları açmış olmasına rağmen medreselerin modernizasyonu konusunda bir adım atmadığı, bu durumun da günümüz eğitimine yansıyan bir etkisi olduğu döneme ilişkin önemli bir eleştiri olarak karşımıza çıkmaktadır.

II. Abdülhamid dönemi eğitim felsefesi ve eğitim pratiklerinin amacı Gündüz'ün ifadesiyle *tashih-i akâid ve izâlei cehâlet* olmuştur. 19. yüzyılda her alanda gözle görünür olan değişim ve dönüşümde atılan adımda eğitim alanında sonuca değil, sürece ve odaklanılmıştır. Eser, geniş ölçüde detaylı olarak ele alınan II. Abdülhamit döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmelerin genel itibarıyla Türk eğitim tarihi açısından olumlu olduğu kanaatini kazandırmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi önceki dönemlere nispi olarak daha özgür bir ortam sağlaması hasebiyle sosyal hayatta örgütlenmelerin sıklıkla görüldüğü bir dönem olarak kitapta zikredilmiştir. Eğitim alanında da bu örgütlenmeler varlık göstermişlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan eğitim ve öğrenci derneklerinin ortak amacı, var olan sıkıntıların temel sebebinin eğitimsizlik olduğu düşüncesi ile bütün toplum kesimlerinin bilgi, görgü ve becerisinin artırılmasını sağlamak olmuştur. Bunu yaparken de ortak tarih ve kültürel unsur-

lardan yararlanmışlardır. Önem derecesi tartışılabilir bir durum olmakla beraber, milliyetçilik akımının Osmanlı tebaası üzerindeki etkilerine ilişkin olarak, farklı ulusların bir arada yaşadıkları bu topraklarda toplumu bu farklılıklardan haberdar etmek, öneme haiz bir eylem olarak Gündüz ele almıştır. Bu noktada *Millî Tâlim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, *Dergâh*, *Mihrâb*, *Türk Yurdu*, dergilerinde Anadolu'nun kültürel değerleri, toplumun ortak tarih, coğrafya, gelenek ve töresi milli bir terbiye ve topluma yeni bir ahlak kazandırmak için sıkça kaleme alınmıştır. Kitap bu mecmuaların dönemin konjonktürünü belirlemede ne ölçüde etken olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Gündüz, bu dönemde de yaşanan sorunların ortak çözümünün eğitim olduğuna vurgu yapmıştır. Dönemin aydınları, toplumun ve ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı sürecin ana sebebi ve bu sıkıntılardan kurtulmanın çözüm yollarını araştırmışlardır. Bu süreçte, çağa her alanda uyum sağlama çabasının getirdiği sorunlar ile birlikte milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti için taşıdığı tehlikeleri bertaraf edebilmenin çaresini gelenek ve eskiye dönüştürmeye çalışan bir grup aydının karşısında, kurtuluşu bütünüyle Avrupa'yı örnek almakta görenler de olmuştur. Bu minvalde eğitim kurumları, tartışmaların odak noktasında yer almıştır. Osmanlı eğitim sisteminde uzun süre hizmet veren medrese ve tekke bir çatışma içerisine girmiştir ve bu durum dönemin aydınları tarafından Türk millî kimliğinin geç oluşmasının sebebi olarak yorumlanmıştır. Günümüz eğitim tartışmalarında daha çok İslam eğitim geleneği bağlamında ele alınan medreselerin ıslahatı konusu, o dönemde de tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonucunda artık medreselerin zamanın ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayamayan kurumlar olduğu kanaati yaygınlık kazanmıştır. Dinî bir eğitim sistemine sahip olan medreselerin işlevselliğini yitirmesi, Tanzimat'tan itibaren başlayan sekülerleşme ile birlikte bu zaman diliminde din eğitiminin giderek zayıflamasına neden olmuştur. Medreselerin işlevselliğini yitirmesi ve yeni açılan okullarda din ve ahlak eğitiminin verilmeye başlanması ile birlikte din eğitimi ve öğretimi devlet kontrolü altına girmiştir. 1924'e gelindiğinde ise medreseler tamamen kapatılmıştır ve yerine dokuz yıl ömrü olacak olan İlahiyat Fakültesi kurulmuştur.

Pragmatist yaklaşımın nüvelerinin görülmeye başlandığı II. Meşrutiyet döneminden miras alınan eğitim sistemi, Cumhuriyet döneminde "yeni" sıfatıyla yoğurulmuştur. Kitapta *yeni devlet*, *yeni okul*, *yeni fikir*, *yeni insan*, *yeni hayat*, *yeni lisan*, *yeni ahlak* gibi II. Meşrutiyet dönemine ait tartışmaların bu dönemde nasıl hayat bulduğu ifade edilmiştir. Bu tartışmalar Cumhuriyet

döneminde yapılan şûralarda da yer almıştır. Cumhuriyet Dönemi modernleşmesinde kadına ve aldığı eğitime farklı hedefler belirlenmiştir. Esere göre bu dönemde kadına modernleşme konusunda bir vitrin olarak yaklaşmıştır. Kitapta yer alan bilgiler ışığında bu yaklaşımların tam bir paradoks olduğunu ifade etmek mümkündür. Kadının bilgi ve görgüsünün arttırılmasına yönelik girişimlerin olması gerektiği, dönemin dergi ve gazetelerinde yoğun olarak tartışılmış fakat çalışma hayatında ve kamusal alanda göz önünde olmaması gerektiği yönünde neredeyse fikir birliği olmuştur. Belirgin olarak 1827'de açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile Türk toplumunun karşılaştığı pozitivist eğitiminde modernleşmeye etkileri ve bu paralelde belirlenen hedeflerin toplumla ne ölçüde uyumlu olup olmadığı yoğun olarak işlenmiştir. Gündüz, pozitivist bakış açısına karşı olmakla beraber neden sonuç ilişkisi içerisinde dönemin şartlarını ele aldığında bunu bir noktada kaçınılmaz görür.

Bu yenilik arayışları bağlamında bütün bu yenilikleri gerçekleştirebilmek adına "Cumhuriyet eğitim sistemi inanç ve düşünsel anlamda tevarüs ettiği bütün birikimi Tevhid-i Tedrisât ile bir kenara bırakarak yeni bir zihniyetle işe başladığını ilan etmiştir." Aslında denilebilir ki işte bu cümle *Maâriften Eğitime* geçişin, Osmanlı eğitiminden sistemsel ve kavramsal kopuşun bir özetidir. Bu geçişte Cumhuriyet dönemi toplum ve eğitim alanında temel alınan değerler dünyasının Comte pozitivistliği ve onun takipçisi olan Durkheim'a ait olan laik ve pozitif ahlak eğitiminden müteşekkil olduğu ve eğitim felsefesinin bu paradigma üzerine oturtulduğu bilgisi kitapta yer almaktadır.

Kitabın başında zikredilen "değişime ne ölçüde nasıl ayak uydurmalıyız, nasıl bir eğitim?" soruları, anlatılan üç evrede de en temel soru olarak yerini korumuştur. Her ne kadar temel soru ve sorunlar olarak dönemler arasında bir ortak nokta olsa da Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi, II. Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Döneminde birbirinden farklı nişaneler mevcuttur. Bu farklılıkların her birini eğitim için özünde bir kırılma noktası olarak ifade etmek mümkündür. Zikredilen bu üç dönem Türk eğitim tarihinin oldukça önemli üç parçası olması ile birlikte resmin bütünü anlamakta bu dönemler arasındaki geçiş burada derinlikleriyle anlatılmıştır. Kitapta vurgu aslında bu geçişler üzerinedir. Gündüz, bu geçişleri detayları ile inceleyerek yalnızca Türk eğitim tarihine katkıda bulunmamış aynı zamanda din eğitimi araştırmaları alanında da bir boşluğu doldurmuştur. Zira bu geçişlerde dinî eğitimden din öğretimine geçişin tarihçesi de mevcuttur.

Derin bir birikimin ürünü olduğu anlaşılan eserin, kendi içinde başlıklandırılan dönemlerle ilgili yapılan çalışmalarını incelemiş olması hasebiyle yalnızca bir eğitim tarihi çalışması olmakla kalmayıp aynı zamanda bir literatür özeti niteliği de taşımaktadır.

Kitap oldukça sistematik bir şekilde tasarlanmıştır. Zira kitap, farklı zamanlarda kaleme alınmış makalelerden müteşekkil olmasına rağmen kitabın genel olarak kendi içerisinde bir bütünlüğe sahiptir. Uzun ve sancılı bir dönemin ele alındığı eserde eğitim unsuru tek başına ele alınmayarak çoklu bir paradigma ile değerlendirilmiştir. Bu anlamda kitapta var olan değerlendirme, yalnızca eğitim ile ilgili olmayıp eğitimi etkileyen pek çok unsur bütüncül bir şekilde değerlendirilmiştir. Eser, dönemlere ayırmada bazı dönemlerin iç içe geçmesinden dolayı tekrara düşüldüğü noktada eleştirilebilir.